

ตำนานพระร่วงในหุบเขานครไทย: จากตำนานท้องถิ่นสู่การอธิบายประวัติศาสตร์ชาติ

ธีระวัฒน์ แสนคำ

นักวิชาการอิสระ

Legend of Phra Ruang in Nakhon Thai Valley: From Local Legend to Explaining National History

Teerawatt Sankom

Independent Scholar, Thailand

Article Info : Academic Article

Article History : Received 13 July 2023

: Revised 26 September 2023

: Accepted 2 November 2023

Corresponding Author : Teerawatt Sankom

E-mail Address : jmhr2020teera@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาด้านตำนานพระร่วงที่ปรากฏในหุบเขานครไทยท้องที่อำเภอ นครไทย จังหวัด พิษณุโลก จากเอกสารด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาพบว่าในเขตหุบเขานครไทยมีตำนานพระร่วงที่ อธิบายความเป็นมาลักษณะทางกายภาพของสถานที่ต่าง ๆ หลายสำนวน ต่อมาความพยายามของคณะบุคคลได้นำ ตำนานพระร่วงมาเชื่อมโยงกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชาติไทยโดยเฉพาะการตีความว่า พระร่วงคือพ่อขุนศรี อินทราทิตย์ เจ้าเมืองบางยางซึ่งเชื่อกันว่าเป็นชื่อเดิมของเมืองนครไทย จนทำให้เรื่องราวของพระร่วงในหุบเขานครไทย ถูกอธิบายใหม่ผ่านเรื่องราวของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยแทนที่ความเป็นวีรบุรุษทาง วัฒนธรรมของท้องถิ่น

คำสำคัญ : พระร่วง, ตำนาน, หุบเขานครไทย, ประวัติศาสตร์

Abstract

The article based on the objective of studying about the legend of Phra Ruang that appeared in the Nakhon Thai Valley in Nakhon Thai District, Phitsanulok Province from documents with historical methods. The findings are as following; in the Nakhon Thai Valley there are legends of Phra Ruang that describe the origins of the physical characteristics of various places in many expressions. After that, there was an effort by a group of people to connect the legend of Phra Ruang with the historical development of the Thai nation. Especially the interpretation that Phra Ruang is Phra Khun Sriinthrathit chief of Muang Bang Yang which is believed to be the original name of Muang Nakhon Thai. Until the story of Phra Ruang in the Nakhon Thai Valley was re-

explained through the story of Pho Khun Sri Intharathit King of Sukhothai instead of being a local cultural hero.

Keywords : Phra Ruang, Legend, The Nakhon Thai Valley, History

บทนำ

ในดินแดนภาคเหนือตอนล่างหรือหัวเมืองฝ่ายเหนือในอดีต ได้มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ร่วมกันในฐานะเป็นพื้นที่เดิมของอาณาจักรสุโขทัย ทำให้พื้นที่ดังกล่าวได้มีตำนานเรื่องเล่าต่าง ๆ มากมายที่เกี่ยวข้องกับพระร่วง ซึ่งถือได้ว่าเป็นทั้งกษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัยและวีรบุรุษทางวัฒนธรรม ทั้งในลักษณะตำนานเชิงประวัติศาสตร์ ตำนานภูมินามวิทยา คติชนวิทยา และตำนานเชิงชีววิทยา ซึ่งมีการบอกเล่ามาแต่บรรพกาลและล้วนแต่เป็นที่น่าสนใจของอนุชนรุ่นหลัง

พื้นที่บริเวณหุบเขาที่อยู่กลางแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ตะวันตกในเขตอำเภอนครไทย อำเภอลำปาง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออกของเมืองพิษณุโลก เนื่องจากภายในที่ราบหุบเขาเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณเมืองนครไทย ชุมชนโบราณเก่าแก่และมีความสำคัญแห่งหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย และมีพัฒนาทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน (ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2554 : 19-30) ผู้เขียนจึงกำหนดเรียกเพื่อจำกัดขอบเขตการศึกษาโดยเฉพาะว่า “หุบเขานครไทย”

ในบริเวณหุบเขานครไทยได้ปรากฏตำนานเรื่องเล่าและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วงในสำนวนท้องถิ่นหลายสำนวนและหลายแห่ง ซึ่งต่อมา

ตำนานพระร่วงในหุบเขานครไทยได้ถูกนำมาเชื่อมโยงกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชาติไทย โดยเฉพาะเรื่องพระร่วงคือพ่อขุนบางกลางท่าว (หรือพ่อขุนบางกลางหาว - พ่อขุนศรีอินทราทิตย์) เจ้าเมืองบางยาง (คือเมืองนครไทย) จากกลุ่มข้าราชการ นักการเมือง และผู้มีอิทธิพลทางความคิดความเชื่อในสังคมเมืองพิษณุโลก (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553) (เทศบาลตำบลนครไทย, 2549) (เทศบาลตำบลนครไทย, 2550) ซึ่งในประเด็นเมืองนครไทยคือเมืองบางยางจริงหรือไม่นั้นก็ยังไม่ชัดเจนทางวิชาการ เนื่องจากไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีมารองรับความเชื่อดังกล่าว (คมเดช สุวรรณฉาย, 2554 : 154-157)

บทความนี้ ผู้เขียนจึงทำการศึกษารวบรวมตำนานเรื่องเล่าและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วงในสำนวนท้องถิ่นในหุบเขานครไทยที่มีอยู่จากเอกสารด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ พร้อมกับวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของความเชื่อที่ทำให้ “พระร่วงในตำนาน” กลายเป็น “พ่อขุนบางกลางท่าวในประวัติศาสตร์” ซึ่งเป็นเสมือนการนำเรื่องเก่ามาทำการอธิบายใหม่ โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารงานวิชาการที่เกี่ยวข้องและประสบการณ์จากการลงพื้นที่ของผู้เขียนในหลายชุมชนบริเวณหุบเขานครไทย

ตำนานพระร่วงที่ปรากฏในหุบเขานครไทย

เรื่องราวของพระร่วงในมุขปาฐะในสังคมไทย ถือว่าเป็นที่รับรู้ของคนไทยอย่างกว้างขวางยิ่งกว่า นิทานวีรบุรุษเรื่องใดของไทย และปรากฏหลักฐาน เอกสาร ตำนาน นิทานท้องถิ่นเกี่ยวกับพระร่วงจำนวนมาก (กรมศิลปากร, 2555) จากการศึกษาของผู้เขียน พบว่า ในหุบเขานครไทยปรากฏตำนานพระร่วง สำนวนต่าง ๆ ที่ส่วนใหญ่จะอธิบายความเป็นมาหรือ ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ สามารถสรุปตำนาน พระร่วงพอสังเขปได้ ดังนี้

1. ตำนานพระร่วงเล่นว้าว กล่าวถึงพระร่วง เล่นว้าว แล้วผูกเชือกไว้ที่ภูเขาลูกหนึ่ง ปัจจุบันเรียกว่า “เขาหลักว้าว” ซึ่งปรากฏร่องรอยที่หินทรายแดงก้อนใหญ่เป็นร่องลึกคล้ายรอยเชือกรัด ต่อมาเกิดลมแรงจน เชือกว้าวขาด ทำให้ว้าวปลิวไปตกกลางแม่น้ำแควน้อย ก่อนหินในแม่น้ำแตกกระจายเป็นรูปว่าว ชาวบ้านจึง เรียกบริเวณนั้นว่า “แก่งว้าวพระร่วง” (สัญญา พานิชยเวช, 2559 : 58)

2. ตำนานรอยพระร่วง กล่าวว่าในระหว่างที่ พระร่วงจะเดินทางไปที่เมืองนครชุมเพื่อดูการฝึกทหาร พระร่วงได้ใช้ว้าวจากสิทธิ์ประทับรอยพระบาทไว้บนแผ่น หินกลางแม่น้ำแควน้อย ด้วยหมายจะให้ น้ำไหลเลี้ยง ไพร่บ้านพลเมืองตลอดปี ปัจจุบันปรากฏเป็นรูปคล้าย รอยเท้ามนุษย์ขนาดใหญ่อยู่บนแผ่นหินกลางแม่น้ำ แควน้อย ที่ตำบลนครชุม อำเภอ นครไทย (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553 : 106-107)

3. ตำนานบ่อเกลือพระร่วง เล่าว่าครั้งหนึ่ง พระร่วงไปล่าสัตว์ ได้สัตว์มาก จึงใช้ว้าวจากสิทธิ์ทำให้น้ำ (น้ำผุด) กลายเป็นตาน้ำเค็มหรือเป็นบ่อเกลือ เพื่อนำเกลือมาประกอบอาหารและถนอมเนื้อสัตว์ (ขยัน แพทย์ไชโย, สัมภาษณ์ : 17 ธันวาคม 2551) ปัจจุบัน คือบ่อเกลือสินเธาว์ริมลำน้ำเพี้ย บ้านบ่อโพธิ์ ตำบลบ่อ โพธิ์ อำเภอ นครไทย

ภาพประกอบที่ 1 บ่อเกลือโบราณบ้านบ่อโพธิ์ ตำบลบ่อโพธิ์
(ที่มา : อีระวัฒน์ แสนคำ, 2551)

4. **ตำนานพระร่วงเหวี่ยงคราด** กล่าวว่ครั้งหนึ่งพระร่วงจะเสด็จจากเมืองสุโขทัยมายังเมืองนครไทย ระหว่างทางเห็นภูเขามียอดแหลมขวางอยู่ด้านหน้า พระร่วงจึงใช้คราดฟาดยอดเขานั้นจนขาดมองไปจะเห็นเป็นร่องคล้ายรอยคราด ชาวบ้านจึงเรียกว่า “*เขาคราด*” แล้วเหวี่ยงยอดเขาไปตกกลายเป็นเขาลูกเล็กอีกลูกหนึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า “*เขแแดง*” เพราะบนยอดเขามีก้อนหินสีแดงตั้งอยู่ (พิระพล เจริญสุข, สัมภาษณ์ : 28 กรกฎาคม 2566)

5. **ตำนานต้นจำปาชาวพระร่วง** ต้นจำปาชาวนั้นเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่อยู่ในวัดกลาง ตำบลนครไทย อำเภอนครไทย ดอกของต้นจำปาจะมีสีขาวต่างจากต้นจำปาทั่วไปที่มีดอกสีเหลือง ชาวบ้านเล่าว่าต้นจำปาด้านนี้พระร่วงเป็นคนปลูกก่อนเสด็จหายที่จะเสด็จไปครองเมืองสุโขทัย โดยพระร่วงก็คือพ่อขุนบางกลางท่าว (พ่อขุนบางกลางหาว) (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553 : 27)

การรับรู้เรื่องพระร่วงในหุบเขานครไทยน่าจะสัมพันธ์กับสร้างความรู้เกี่ยวกับตำนานพระร่วงซึ่งมักจะสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลต่างระดับ คือ ข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่รัฐที่มีความรู้หนังสือหรือสามารถกำหนดให้มีการบันทึกเรื่องนี้เป็นลายลักษณ์อักษรได้

อันอาจเป็นกลุ่มชนในระดับบนของสังคม กับกลุ่มที่ส่งต่อเรื่องราวด้วยจารีตบอกเล่า ซึ่งเป็นกลุ่มพระสงฆ์และชาวบ้าน มีข้อแตกต่างกันอยู่ในรายละเอียดปลีกย่อย แต่การยอมรับพระร่วงในฐานะทั้งวีรบุรุษทางวัฒนธรรมและบุคคลในประวัติศาสตร์มีอยู่ในขอบเขตที่กว้างขวางทั้งแนวตั้งและแนวนอน ถือได้ว่าการรับรู้เชิงประวัติศาสตร์เกิดขึ้นในสังคมระดับท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับศูนย์กลางอำนาจแห่งใดแห่งหนึ่ง (จิตา สารยา, 2539 ก : 207) โดยเฉพาะเมืองสุโขทัย ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางอำนาจที่ปกครองเมืองนครไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 – 20 อย่างไรก็ดีตำนานพระร่วงในหุบเขานครไทยก็มีความสำคัญต่อการศึกษาสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เรื่องจากเรื่องราวของพระร่วงมิได้ปรากฏเฉพาะในตำนานที่อธิบายความเป็นมาของสถานที่ต่าง ๆ เท่านั้น หากแต่ยังเป็นเรื่องราวที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ไทยในสมัยสุโขทัย จนทำให้มีผู้นำเรื่องราวในตำนานพระร่วงมาตีความกับข้อมูลในหลักฐานประวัติศาสตร์ และใช้ตำนานพระร่วงอธิบายประวัติศาสตร์เมืองนครไทย

สถานที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วงในหุบเขานครไทย

ข้อมูลจากเรื่องเล่าตำนานพระร่วงสำนวนต่าง ๆ ที่ปรากฏในหุบเขานครไทยล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกับการอธิบายความเป็นมาและที่มาของชื่อภูมินามสถานที่ต่าง ๆ ในบริเวณหุบเขานครไทยที่สัมพันธ์กับตำนานพระร่วง ผู้เขียนรวบรวมสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วงในเขตหุบเขานครไทยได้ดังนี้

1. **เขาลักว่าวและลักว่าวพระร่วง**
ปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านขอนแก่นสองสลึง ตำบลท่าสะแก อำเภอนครไทย ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของเมืองนครไทย หลักว่าวพระร่วงเป็นก้อนหินทรายแดงขนาดใหญ่มีรอยลึกล้ำคล้ายเชือกควั่นมัดผูกบนก้อนหิน ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นลักว่าวของพระร่วง

2. **ท่าเยียม** อยู่ริมแม่น้ำแควน้อยในเขตบ้านขอนแก่นสองสลึง ตำบลท่าสะแก อำเภอนครไทย

บริเวณท่าเยี่ยมมีก้อนหินขนาดใหญ่คล้ายบัลลังก์ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่ประทับของพระร่วงขณะที่มาเยี่ยมราษฎรและนั่งเล่นว่าว

3. แก่งว่าวพระร่วง อยู่กลางแม่น้ำแควน้อย ในเขตตำบลคันไ้ อำเภอวัดโบสถ์ หากมองจากมุมสูง หรือมองไกล ๆ ก็เห็นว่าบริเวณแก่งมีลักษณะคล้าย รูปว่าว ชาวบ้านเชื่อว่าการเกิดจากว่าวของพระร่วงที่ขาด ลอยไปตามลม ไปตกกลางแม่น้ำแควน้อยทำให้ก้อน หินแตกกระจายเป็นรูปว่าว

4. ลานพระร่วง อยู่ในเขตตำบลนครชุม อำเภอ นครไทย เป็นลานหินทรายราบเรียบบนยอดเขา ขนาดเกือบ 2 ไร่ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นลานหินที่พระร่วง ใช้เล่นว่าว

5. รอยพระร่วง อยู่บนก้อนหินกลางแม่น้ำ แควน้อย ในเขตบ้านนาเมือง ตำบลนครชุม อำเภอ นครไทย มีลักษณะเป็นหลุมคล้ายรอยเท้าขาของ มนุษย์ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นรอยเท้าของพระร่วงที่ใช้ วาจาสิทธิ์ประทับไว้

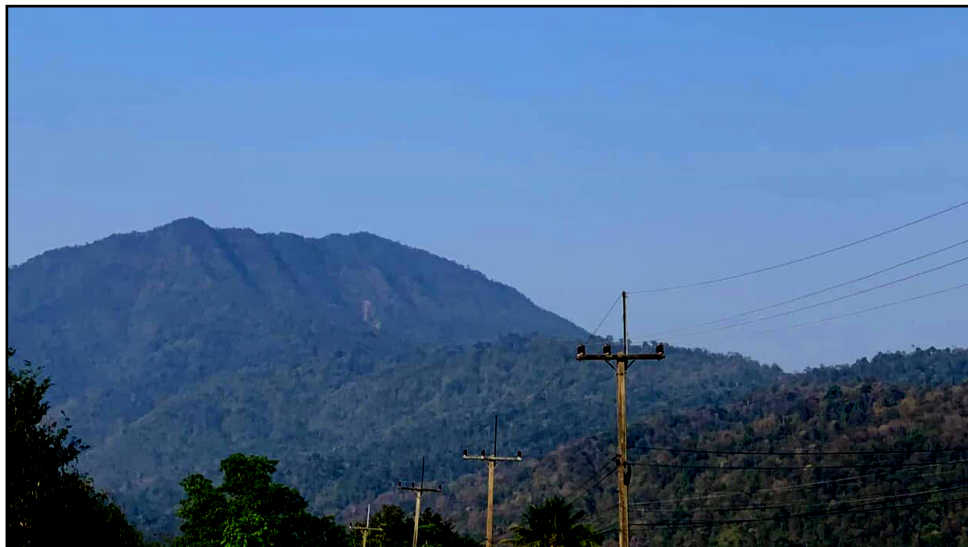
6. บ่อเกลือโบราณ อยู่ริมลำน้ำเพี้ยในเขต บ้านบ่อโพธิ์ ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอ นครไทย มีลักษณะ เป็นบ่อน้ำเกลือผุดมาจากพื้นดิน เดิมมีทั้งสิ้น 32 บ่อ ปัจจุบันเหลือเพียง 1 บ่อ คือ บ่อโพธิ์ ส่วนบ่ออื่น ๆ ถูกกลบไปแล้ว บางบ่อยังพอมีร่องรอยให้เห็นอยู่ ชาวบ้านเล่าว่าบ่อเกลือเกิดจากวาจาสิทธิ์ของพระร่วง

7. เขาคราด อยู่ในเขตตำบลนาบัว อำเภอ นครไทย หากมองจากระยะไกลจะเห็นยอดเขาคราดมี ลักษณะคล้ายรอยคราด และไม่แหลมเหมือนยอดเขา อื่น ๆ จึงมีตำนานเล่าว่าเกิดจากพระร่วงใช้คราดฟาด พ้นยอดเขาออก

8. เขาแดง อยู่ในเขตตำบลนาบัว อำเภอ นคร ไทย จากตำนานพระร่วงชาวบ้านเล่าว่า เขาแดงคือ ส่วนของยอดเขาคราดที่ถูกพระร่วงเหวี่ยงมาตก แล้ว กลายเป็นภูเขาลูกเล็ก ๆ

9. ต้นจำปาขาว อยู่ภายในวัดกลาง กลางตัว เมืองนครไทย เป็นต้นจำปาขนาดใหญ่ ออกดอกสีขาว เดิมมีสองต้น ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นต้นจำปาขาวที่พระ ร่วงได้ปลูกไว้

หากพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพของ สถานที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วงก็จะพบว่า สถานที่ดังกล่าวล้วนแต่มีลักษณะทางกายภาพที่แตก จากพื้นที่ทั่วไป คือเป็นพื้นที่ที่มีความพิเศษหรือโดดเด่นในเชิงกายภาพ ด้วยความพิเศษหรือต่างจาก ลักษณะกายภาพโดยทั่วไปดังกล่าว จึงทำให้ชาวบ้าน เข้าใจว่าเกิดจากการกระทำของผู้วิเศษที่มีอำนาจ อภินิหารเหนือคนธรรมดา ซึ่งผู้ที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีพลัง อภินิหารจนสามารถทำได้นั้นก็คือ พระร่วง ผู้เป็น วีรบุรุษทางวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มผู้คนในบ้านเมืองที่ เคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรสุโขทัยมา ก่อน

ภาพประกอบที่ 2 ลักษณะทางกายภาพของเขตรวด ตำบลนาบัว
(ที่มา : ธวัชชัย มายอด, 2565)

พระร่วง: พระนามกษัตริย์สุโขทัยในมุขปาฐะ

ตามบันทึกเอกสารประวัติศาสตร์แบบพงศาวดาร - ดำเนินตามทีปรากฏเป็นหลักฐานตกทอดมานั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารจากสังคมชุมชนทางเหนือตามที่โบราณจารย์บันทึกไว้ มักกล่าวถึงว่า “พระร่วง” เป็นกษัตริย์สุโขทัย ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ คัมภีร์สิงหนพภูมิหรือสิงหนคินทาน และชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น เมื่อเทียบเคียงศักราชกับเรื่องราวที่บันทึกไว้ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า “พระร่วง” อาจเป็นได้ทั้งพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนรามคำแหง แต่เรื่องราวเกี่ยวกับพระร่วงเป็นพ่อขุนรามคำแหงนั้นค่อนข้างมีความเป็นไปได้สูงในหมู่นักวิชาการ เพราะถือว่าเนื้อความลงรอยกับหลักฐานที่เป็นจารึกจากเมืองเชียงใหม่สมัยหลัง (ธิดา สารยา, 2539 ข : 56)

แต่อย่างไรก็ตาม “พระร่วง” ได้รับการยกย่องเป็นกษัตริย์ที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์สุโขทัย และสร้างคุณูปการให้ชนระลอกถึง ดังกรณีที่มีการนำน้ำไปใช้โดยอาศัยท่อน้ำตามที่ปรากฏใน จารึกฐานพระ

อิศวรเมืองกำแพงเพชร พ.ศ. 2053 และมีสาระย้อนความถึง “...อนึ่ง ท่อปุพพร่วงทำเอาน้ำไปเล็งบางพานนั้นก็ถมหายสิ้น...” (กรมศิลปากร, 2548 : 275)

คุณสมบัติของพระร่วงในฐานะเป็นกษัตริย์ปรากฏอย่างละเอียดในสิงหนคินทานหรือนิทานพระพุทธรูปหรือพระบรมลได้ว่าต้องเป็น “พระร่วงองค์ประเสริฐ” และเป็นธรรมมิกราช พุทธกรรมหลายประการอันแสดงถึงการเป็น “พระร่วงองค์ประเสริฐ” คือทรงเป็นผู้ฉลาดในสนามรบ มีสติปัญญาแวดล้อมด้วยเสนาพดุมมาตย์ชาญฉลาด และอุดมด้วยทรัพย์ศฤงคาร ที่สำคัญคือมีบุญญาบารมีได้พระพุทธรูปองค์พระปถมมาลาคำมาบูชา (ธิดา สารยา, 2539 ข : 57)

ในเอกสารประวัติศาสตร์มักให้ข้อมูลว่า พระร่วงคือกษัตริย์สุโขทัยและมีกษัตริย์หลายพระองค์ที่ปรากฏการเรียกพระนามว่า “พระร่วง” เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เอกสารเก่า เช่น จามเทวีวงศ์ และสิงหนคินทาน กล่าวว่ามีกษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า

โรจนราช เมื่อล่วงลับไปแล้ว พระเจ้ารามราชโอรสของพระเจ้าโจ ได้ครองราชย์สมบัติในเมืองสุโขทัยสืบมาจนถึงพระเจ้าลิไทย ซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏว่า พระเจ้าธรรมราชา พระร่วงในที่นี้จึงหมายถึงพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระราชบิดาของพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์สุโขทัย หรือพ่อขุนรามคำแหง เอกสารบางฉบับ เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ พงศาวดารเมืองเชียงใหม่ พงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสน เป็นอาทิ กล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหง ในฐานะ “พระร่วง” เป็นกษัตริย์ร่วมสมัยกับพระยาลำรายและพระยาลำเมือง ทั้งสามทำสัตย์สาบานเป็นมิตรกันที่ริมลำน้ำอิง นอกเหนือจากที่เคยเป็นศิษย์ร่วมสำนักศึกษาเดียวกัน และได้มาร่วมให้คำปรึกษาหารือในการสร้างเมืองเชียงใหม่ (ธิดา สาระยา, 2539 ข : 57)

นอกจากนี้ ยังมีการเรียกพระนามกษัตริย์หรือเชื้อพระวงศ์ที่สืบเชื้อสายจากกษัตริย์สุโขทัยว่า พระร่วง หรือพระยาร่วงอีกด้วย เช่น การปรากฏการเรียกพระนามของสมเด็จพระนครินทราธิราช (เจ้านครอินทร์) ว่า “พระร่วง” ในตำนานพระร่วงไปเมืองจีนซึ่งสอดคล้องกับพระราชประวัติของพระองค์ที่ปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุจีนว่าพระองค์เคยเสด็จไปประเทศจีนหลายครั้ง ซึ่งพระองค์ก็มีเชื้อสายทางราชวงศ์สุโขทัยด้วย (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2545 : 89-94) และการเรียกชื่อพระยาอุษิฐิระ อดีตเจ้าเมืองสองแคว ผู้เป็นพระโอรสของพระมหาธรรมราชาที่ 4 (บรมปาล) ต่อมาได้สวามิภักดิ์พระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา และได้ครองเมืองพะเยาว่า “พระยาร่วง” เป็นต้น (เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี, 2559 : 128-136)

เมืองนครไทยคือเมืองบางยาง: ปฐมบทการอธิบายตำนานท้องถิ่นสู่ประวัติศาสตร์ชาติ

ในปี พ.ศ. 2471 ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ได้แต่งหนังสือชื่อ “หลักไทย” หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาที่ถือได้ว่าเป็นการเขียนตำนานของชาติไทย หนังสือเล่มนี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการศึกษาศาสตร์ชาติไทยในช่วงทศวรรษที่ 2480 จนถึงทศวรรษที่ 2520 เพราะมีการจัดพิมพ์จำนวนหลายครั้ง และยังใช้ในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย ทำให้ข้าราชการที่ศึกษาในช่วงดังกล่าวต่างได้รับอิทธิพลจากหนังสือเล่มนี้แทบทั้งสิ้น

ขุนวิจิตรมาตรา (2516 : 155-156) ได้สันนิษฐานไว้ในหนังสือหลักไทยว่า เมืองนครไทยคือเมืองบางยาง พ่อขุนบางกลางท่าว (ขุนบางกลางท่าว) คือเจ้าเมืองบางยาง (โดยใช้ฐานข้อมูลจากจารึกวัดศรีชุมที่ยังมีการอ่านพระนามพ่อขุนบางกลางท่าวใน

ขณะนั้นว่า พ่อขุนบางกลางท่าว) และยังกล่าวว่าพ่อขุนบางกลางท่าวเดิมอยู่ที่อาณาจักรไทยนานเจ้าอพยพมาอยู่เชียงรายได้แล้วลงมาอยู่ที่เมืองบางยาง (ซึ่งหมายถึงเมืองนครไทย) การที่ได้เป็นเจ้าเมืองบางยางก็น่าจะเป็นด้วยตำแหน่งพ่อขุนเมืองว่างลงจึงได้รับเลือกจากประชาชนโดยเป็นเชื้อกษัตริย์ ประกอบด้วยความนิยมนับถือจึงได้รับเลือกให้เป็นเจ้าเมืองบางยางสำหรับพ่อขุนบางกลางท่าวนี้ต่อมาได้ร่วมมือกับพ่อขุนผาเมืองขับไล่ขอมสบาดโขลญลำพงออกไปจากเมืองสุโขทัย แล้วสถาปนาขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัย ทรงมีพระนามใหม่ว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” และทรงเป็นพระราชบิดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชด้วย

ภาพประกอบที่ 3 พระบรมรูปพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ใกล้ต้นจำปาขาว ภายในวัดกลาง ตำบลนครไทย
(ที่มา : อีระวัฒน์ แสนคำ, 2557)

แต่จากการศึกษาในปัจจุบันกลับพบว่า ข้อความในจารึกวัดศรีชุมที่มีการเข้าใจว่า พ่อขุนบางกลางหาว เป็นเจ้าเมืองบางยาง (นครไทย) นั้น ที่จริงแล้วในศิลาจารึกระบุแต่เพียงว่า “...เมื่อก่อนพ่อขุนบางกลางหาวขึ้นไปเมืองบางยาง ให้ลี้ริจัดพลพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด พาพ่อขุนผาเมืองผดจากกันและกัน...” (กรมศิลปากร, 2548 : 104) จากข้อความที่ระบุในศิลาจารึก ไม่ได้กล่าวชัดเจนไปว่าพ่อขุนบางกลางหาวเป็นเจ้าเมืองบางยาง ฉะนั้นจึงไม่มีหลักฐานว่าพ่อขุนบางกลางหาวเป็นเจ้าเมืองใดมาก่อน เพราะจารึกวัดศรีชุมระบุแต่เพียงว่า พ่อขุนบางกลางหาว “ขึ้นไปเมืองบางยาง” เพื่อบรรณกำลังพลของพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด แล้วพาพ่อขุนผาเมืองผดจาก (ออกรบ)

เท่านั้น ซึ่งจะยึดถือว่าพ่อขุนบางกลางหาวเป็นเจ้าเมืองบางยางไม่ได้เลย และเมืองบางยางก็ไม่ปรากฏในศิลาจารึกหลักอื่น ทำให้ไม่สามารถระบุได้เลยว่า เมืองบางยางตั้งอยู่ที่ใด แต่คงไม่ใช่เมืองนครไทยนี้เป็นแน่ (คมเดช สุวรรณชาญ, 2554 : 154)

แต่อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของข้อความในหนังสือหลักไทยซึ่งได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวางและต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษที่ 2520 ทำให้ชาวเมืองนครไทยล้วนเชื่อว่า เมืองนครไทยคือเมืองบางยาง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ก็คือพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง ถึงแม้ว่าจะมีการอ่านจารึกใหม่จาก “บางกลางหาว” เป็น “บางกลางหาว” แล้วก็ตาม แต่เรื่องราวของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ถูกบอก

เล่าจากรุ่นต่อรุ่นว่าคือพ่อขุนบางกลางท่าวหรือพระร่วง มีสถานที่ต่าง ๆ มากมายในหุบเขานครไทยที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพ่อขุนบางกลางท่าว (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553 : 68-143) ซึ่งดูแล้วเนื้อหาส่วนใหญ่พยายามลากความให้เข้ากับความสำเร็จที่ถูกปลุกฝังมาโดยเจ้าหน้าที่รัฐยุคแรก ๆ ที่ว่า “เมืองนครไทยคือเมืองบางยาง พ่อขุนบางกลางท่าวคือเจ้าเมืองบางยาง

หรือเมืองนครไทย” และมีการสร้างพระอนุสาวรีย์พ่อขุนบางกลางท่าวขึ้นที่วัดกลางซึ่งมีต้นจำปาขาวที่ผูกเรื่องขึ้นมาให้เกี่ยวข้องกับพ่อขุนบางกลางท่าว ทั้งที่แต่เดิมเป็นเรื่องของพระร่วง ให้กลายเป็นเรื่องของพ่อขุนบางกลางท่าวทรงปลุกไว้แทน (คมเดช สุวรรณชาญ, 2554 : 162-163)

ตำนานพระร่วงในหุบเขานครไทยกับการอธิบายในประวัติศาสตร์ชาติ

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นเกี่ยวกับตำนานและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วงในหุบเขานครไทยและความเชื่อในท้องถิ่นเกี่ยวกับเมืองบางยางและพ่อขุนบางกลางท่าว (ขุนบางกลางท่าว) เรื่องของพ่อขุนบางกลางท่าวถูกนำมาใช้ในการอธิบายสถานที่ต่าง ๆ ในหุบเขานครไทย ซึ่งล้วนแต่เป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วง พร้อมกับอธิบายใหม่ว่า พระร่วงในตำนานของชาวนครไทยก็คือพ่อขุนบางกลางท่าว และเมืองบางยางก็คือเมืองนครไทย (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553 : 68-143) ทั้งที่เรื่องนี้ยังไม่ปรากฏหลักฐานอันใดที่จะพิสูจน์ได้แน่นอน (หวน พินธุพันธ์, 2514 : 106)

จากการลงพื้นที่และทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์และ

ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นอำเภอนครไทยในช่วง พ.ศ. 2540 - 2560 พบว่ามีความพยายามที่จะโยงเรื่องราวเกี่ยวกับสถานที่สำคัญของท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วงให้กลายเป็นเรื่องราวที่สัมพันธ์กับพ่อขุนบางกลางท่าวแทน เช่น บ่อเกลือโบราณที่บ้านบ่อโพธิ์ก็มีความพยายามเล่าเรื่องใหม่ว่า พ่อขุนบางกลางท่าว เจ้าเมืองบางยาง ทรงยกทัพกลับมาจากการไปทำสงครามขยายอาณาเขตมาพักทัพและเจอบ่อน้ำใสสะอาด แต่มีรสเค็มจึงทรงให้ทหารนำน้ำในบ่อมาต้มเป็นเกลือ และทรงให้ทหารกลุ่มหนึ่งตั้งรกรากทำเกลืออยู่ที่นี้จนกลายเป็นบรรพบุรุษของชาวบ้านบ่อโพธิ์มาจนถึงทุกวันนี้ (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553 : 90)

ภาพประกอบที่ 4 ต้นจำปาขาวขนาดใหญ่ภายในวัดกลาง ตำบลนครไทย
(ที่มา : อีระวัฒน์ แสนคำ, 2552)

รอยเท้ามนุษย์ขนาดใหญ่บนก้อนหินกลางแม่น้ำแควน้อยเขตตำบลนครชุมที่ชาวบ้านเรียกว่า “รอยพระร่วง” ถูกอธิบายใหม่ว่าเป็นรอยพระบาทของพ่อขุนบางกลางท่าว เมื่อครั้งมาเยี่ยมชมการฝึกทหารของขุนหาญหัวว ทหารเอกผู้รักษาเมืองนครชุม โดยมีการโยงเอาความเชื่อเกี่ยวกับผีหรือวีรบุรุษทางวัฒนธรรมของชาวตำบลนครชุม อำเภอนครไทย คือ

“ขุนหาญหัวว” เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในพระราชประวัติของพ่อขุนบางกลางท่าวในฐานะทหารคู่พระทัย และยังระบุว่าเมืองนครชุมเป็นบริเวณที่ช่องสุ่มกำลังพลของพ่อขุนบางกลางท่าวก่อนที่จะยกทัพไปขับไล่ขอมแต่เดิมเรียกว่า “นครชุม” เพราะเป็นที่หลบซ่อนช่องสุ่มกำลังพล (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553 : 102-107)

ภาพประกอบที่ 5 ลักษณะของหินรอยพระร่วง กลางแม่น้ำแควน้อย ในเขตตำบลนครชุม
(ที่มา : พระพล เจริญสุข, 2564)

อีกเรื่องที่น่าสนใจก็คือ “หลักว้าวพระร่วง” มีความพยายามสร้างเรื่องนี้ขึ้นมาอย่างกว้างขวาง ชาว นครไทยแต่เดิมเชื่อว่าแท่งหินบนยอดเขาหลักว้าวที่อยู่ ระหว่างทางจากเมืองนครไทยไปเมืองชาติตระการ แต่ เคยมีบุคคลพยายามสร้างเรื่องนี้ให้เกิดความชัดเจน โดยเอาแท่งหินทรายสูงราว 1.20 เมตร มาปักไว้ที่ บริเวณโคนต้นจำปาขาวในวัดกลาง ตำบลนครไทย พร้อมใช้เขียนข้อความว่า “หลักว้าวพระร่วง” ลงบน แท่งหินด้วย ขณะเดียวกันก็พยายามอธิบายว่า บริเวณ วัดกลางเคยเป็นพระราชวังของพ่อขุนบางกลางท่าวมา ก่อน เมื่อไปประทับที่เมืองสุโขทัยแล้วจึงอุทิศให้เป็น วัดแทน

ความพยายามเหล่านี้ไม่ได้เป็นความพยายาม ของชาวบ้านธรรมดาทั่วไปในชุมชน แต่กลับเป็นความ พยายามของข้าราชการ เจ้าหน้าที่รัฐ พระสงฆ์และผู้รู้ ท้องถิ่นบางกลุ่มที่พยายามจะนำข้อมูลเหล่านี้เข้าไปอยู่ ในความรับรู้และความทรงจำของชาวนครไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารส่งต่อข้อมูลผ่านงาน

ประเพณีปักธงชัยซึ่งอธิบายว่าเริ่มต้นจากการปักธง แสดงชัยชนะของพ่อขุนบางกลางท่าวซึ่งจัดขึ้นในช่วง วันขึ้น 13-15 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี โดยมีการแสดง แสงสีเสียงเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพ่อขุนบางกลางท่าว หรือพ่อขุนศรีอินทราทิตย์กับเมืองนครไทยซึ่งอาศัย โครงเรื่องจากตำนานพระร่วง (คมเดช สุวรรณชาญ, 2554 : 152-154) และภายหลังมีการจัดงานอย่าง ยิ่งใหญ่เป็นเวลา 9 วัน 9 คืน ต่อเนื่องประจำปี ทาง สำนักงานจังหวัดพิษณุโลกได้ตีพิมพ์เผยแพร่หนังสือ เรื่อง “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ่อขุนบางกลางท่าว) พระปฐมกษัตริย์ ผู้สร้างชาติไทย” ซึ่งมีเนื้อหา เกี่ยวข้องกับพ่อขุนศรีอินทราทิตย์กับประวัติศาสตร์ เมืองนครไทยที่ถูกอธิบายผ่านตำนานพระร่วง (ขวัญทอง สอนศิริ, 2553) จนนำไปสู่การสร้างพระ บรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ที่อำเภอ นคร ไทย จังหวัดพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. 2556

ในส่วนชาวบ้านเองเมื่อได้รับรู้ข้อมูลการ อธิบายจากทางเจ้าหน้าที่รัฐและผู้นำทางสังคมว่าพระ

ร่วงในตำนานท้องถิ่นคือพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ก็กลายเป็นความภาคภูมิใจที่ท้องถิ่นของตนว่ามีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติไทยและสถาบันกษัตริย์ (ขยัน แพทย์ไชโย, สัมภาษณ์ : 17 ธันวาคม 2551) แต่ในอนาคตอาจจะเป็นปัญหาอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และสืบค้นวัฒนธรรมของท้องถิ่นเอง

บทส่งท้าย

เรื่องราวของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์หรือพ่อขุนบางกลางท่าวของชาวนครไทยในปัจจุบันยากที่จะแยกออกได้ว่าเรื่องราวเหล่านี้เป็นเรื่องใหม่หรือเรื่องเก่า เพราะได้มีการปลูกฝังมาอย่างยาวนานกว่า 80 ปี และถูกผลิตซ้ำโดยเจ้าหน้าที่รัฐและนักการเมืองท้องถิ่นอยู่เนือง ๆ ผ่านการจัดงานประเพณีปกรังษัย การแสดงแสงสีเสียงตำนานพ่อขุนบางกลางท่าวได้กลายเป็นสิ่งที่ตอกย้ำความรู้และความทรงจำใหม่ของอนุชนชาวนครไทยในทุกๆ ปี พระร่วงในตำนานท้องถิ่นจึงค่อย ๆ เปลี่ยนผ่านสถานะมาเป็นพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ไทย ขณะที่เรื่องเล่าเกี่ยวข้องกับตำนานพระร่วงในลักษณะวีรบุรุษทางวัฒนธรรมท้องถิ่นก็อาจจะเลือนหายไปตามกาลเวลา

แม้ในปัจจุบันจะมีความพยายามและส่งเสริมให้แต่ละท้องถิ่นทำการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แต่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ควรจะเป็นก็ไม่น่าจะเป็นการยึดเอาข้อมูลจากนอกพื้นที่เข้าไปใส่จนทำให้ข้อมูลในท้องถิ่นสูญหายหรือหมดความสำคัญ ตำนานท้องถิ่นถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพราะตำนานมักจะอธิบายถึงเรื่องราวต่าง ๆ ในท้องถิ่น แม้ว่าตำนานนั้นอาจมีเนื้อหาที่เกินความจริง แต่ในเนื้อหาอันพิสดารก็มักจะมียุทธศาสตร์หรือความเชื่อของท้องถิ่นซ่อนอยู่เสมอ เช่น ตำนานพระ

โดยเฉพาะเรื่องเล่าตำนานพระร่วงที่กำลังจะถูกกลืนหายไปพร้อมกับการอธิบายใหม่ในฐานะเรื่องราวส่วนหนึ่งของพระราชประวัติพ่อขุนศรีอินทราทิตย์หรือพ่อขุนบางกลางท่าวที่ชาวนครไทยรับรู้

ร่วงบางสำนวนที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับเอกสารประวัติศาสตร์ เป็นต้น ดังนั้นการรักษาเนื้อความของตำนานท้องถิ่นดั้งเดิมให้คงอยู่ถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งของการรักษาหลักฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แต่การเพิ่มเนื้อความหรืออธิบายตำนานใหม่นั้น อาจเป็นการทำลายหลักฐานประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นโดยไม่ตั้งใจ และนำมาซึ่งความบิดเบือนความจริงทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้

อย่างไรก็ดีแม้ว่าเรื่องราวตำนานพระร่วงในหุบเขานครไทยจะถูกพยายามอธิบายผ่านเรื่องราวของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ในประวัติศาสตร์ชาติ แต่ก็ต้องเข้าใจว่าเรื่องการรับรู้และส่งต่อตำนานความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีพลวัต สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้เสมอเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน ดังนั้นเราจึงพบว่าความรู้และความเชื่อเรื่องราวในอดีตของคนเรานั้นมีที่มาอยู่สองทางด้วยกัน ทางหนึ่งคือจากหลักฐานข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่มีความสมบูรณ์ในตัวของมันเอง อีกทางหนึ่งคือการสันนิษฐานและการบอกเล่าของผู้ที่เป็นที่เชื่อถือกันต่อ ๆ มาว่าเป็นเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง ซึ่งบางครั้งความเชื่อในสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้หรือที่เรียกว่า myth นั้นยังมีความสำคัญในการจรรโลงสังคมให้มีความเป็นปึกแผ่นและดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่น (ศรีศักร

วัลลิโถม, 2540 : 131-134) แต่ก็ต้องแยกและทำความเข้าใจให้ถูกต้องระหว่างความเชื่อกับข้อเท็จจริง

เพื่อการสร้างสรรค์สังคมให้เกิดความสันติสุขอย่างยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2548). **ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2555). **นิทานเรื่องพระร่วง**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.

ขวัญทอง สอนศิริ (บรรณาธิการ). (2553). **พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ่อขุนบางกลางท่าว) พระปฐมกษัตริย์ ผู้สร้างชาติไทย**. พิษณุโลก : รัตนสุวรรณการพิมพ์.

ขุนวิจิตรมาตรา. (2516). **หลักไทย**. พระนคร : บำรุงสาส์น.

คมเดช สุวรรณชาญ. (2554). “พ่อขุนบางกลางท่าวและเมืองบางยาง: รัฐชาตินิยมผสมท้องถิ่นนิยมกับการสร้างประวัติศาสตร์ใหม่ของเมืองนครไทย”. **ศิลปวัฒนธรรม**. 32(12) : 146-169.

เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี. (2559). **ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองของล้านนาและสุโขทัย: ข้อคิดใหม่และข้อสังเกตบางประการ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทศบาลตำบลนครไทย. (2549). **งานประเพณีปักธงชัย วันที่ 3-5 พฤศจิกายน 2549**. พิษณุโลก : สุวรรณการพิมพ์.

เทศบาลตำบลนครไทย. (2550). **สัจจบันงานประเพณีปักธงชัย ประจำปี 2550 อำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก**. พิษณุโลก : เทศบาลตำบลนครไทย.

ธิดา สาระยา. (2539 ก). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์**.

กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

ธิดา สาระยา. (2539 ข). “พระร่วง”. ใน โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา. **สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม 2 ผ-ฮ)**. กรุงเทพฯ : โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2553). “เมืองนครไทย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เมืองชุมทางคมนาคมระหว่างรัฐลุ่มน้ำโขงกับรัฐลุ่มน้ำเจ้าพระยา”. **อารยธรรมศึกษา โขง-สาละวิน**. 3(ฉบับพิเศษ) : 19-32.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2545). **ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา**. กรุงเทพฯ : มติชน.

ศรีศักร วัลลิโถม. (2540). “เจดีย์ยุทธหัตถีของ 2 กษัตริย์ไทย”. ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, (บรรณาธิการ). **เจดีย์ยุทธหัตถิมิจริงหรือ?** (131-134). กรุงเทพฯ : มติชน.

สัญญา พานิชยเวช. (2559). **หอมกลิ่นแผ่นดินเก่า**. สุโขทัย : โรงนาบ้านไร่.

หวน พินธุพันธ์. (2514). **พิษณุโลกของเรา**. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยการศึกษาพิษณุโลก.